YÛNUS EMRE DİVANI

Tenkitli Metin

Hazırlayan

M. FATİH KÖKSAL

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

/ otukennesriyat

YAYIN NU: 2427
EDEBÎ ESERLER: 1214

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-8838-25-1

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
Koşuyolu Mah. Mahmut Yesari Cad. Nu: 76 • 34718 Kadıköy-İstanbul
Tel: (0216) 546 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Kitap Editörü: Güler Doğan Averbek

Kapak Görseli: M. Fatih Köksal'ın çiziminden geliştirilmiştir.

Dizgi-Tertip: Ötüken

Baskı: Vizyon Basımevi Kâğıtçılık
Matbaacılık ve Yayın Sanayii Ticaret Ltd Şti
Beylikdüzü OSB Mah. Orkide Cad. Nu: 1/Z
Beylikdüzü-İstanbul Tel: (0212) 671 61 51
Sertifika Nu: 52098

İstanbul- 2026

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz. Kitabın tamamı veya seçilmiş bir bölümü yapay zekâ teknolojilerinin eğitilmesi amacıyla kullanılamaz.

Yûnus Emre (1240-41?-1320-21?). Halk arasında en çok tanınan ve sevilen, şiirleri dillerden düşmeyen ve üzerine en çok çalışma yapılan Türk şairi olmasına rağmen doğum yeri ve tarihinden ölüm tarihi ve mezarına, tasavvufi mensubiyetinden eğitimine hatta eserlerine kadar Yûnus Emre'nin hayatının her safhası tartışmalı ve kesinliğe kavuşmamış bilgilerle doludur. Yûnus Emre'nin hayatına dair bilgilerimiz, *Divan* ve *Risâletü'n-nushiyye* üzerinden yapılan çıkarımlar ve pek azı belgeye dayalı bilgi kırıntıları dışında hemen tamamen menkıbevi kaynaklara dayalıdır. İlk defa Adnan Erzi tarafından bir mecmuada tespit edilen "Vefât-ı Yûnus Emre: sene 720, müddet-i ömr: 82" kaydına göre Hicrî 720 (1320-21) yılında ölmüş, yine aynı kayıtta geçen 82 yıl ömür sürdüğü bilgisine nazaran Hicrî 638 (1240-41) yılında doğmuştur. Bu tarih *Risâletü'n-nushiyye*'nin sonlarında geçen "Söze târîh yidi yüz yidi idi / Yûnus cânı bu yolda fidî idi" beytindeki 707 tarihiyle uyumlu olduğu için genellikle kabul görmüştür. Ancak *Risâle*'deki bu tarihin eserin tamamlanışına değil Yûnus'un tasavvuf yoluna girişine işaret olduğunu ileri süren araştırmacılar da vardır. Karaman nüshası ve o koldan gelen nüshalarda söz konusu tarihin 700 (1300-01) olması ise bu konudaki bir başka problem alanıdır.

Yûnus'un memleketi *Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi*'ne göre Eskişehir civarında Sarıköy, Âşık Çelebi'nin *Meşâ'irü'ş-şu'arâ*'sına göre Bolu, Zülfikar Çelebi'nin *Kerâmât-ı Hacı Bektaş Velî* adlı mensur ve muhtasar vilâyetnâmesine göre ise Kızılırmak kenarında Sarıköy'dür. *Divan*'ına ve *Vilâyetnâme*'ye göre evli ve çocuk sahibi olan Yûnus, *Vilâyetnâme*'de anlatılan ünlü menkıbeye göre köyünde kıtlık çıkınca yardım etmesi için Hacı Bektaş Velî'nin kapısına gider. Hacı Bektaş'ın müritleri vasıtasıyla ilettiği "Buğday mı ister nefes mi? Getirdiği her alıç için iki nefes verelim." teklifine "Nefesi ne yapayım? Buraya buğday için geldim, buğday isterim." cevabını verince öküzüne alabildiğince buğday yüklerler. Köyüne doğru yola koyulan Yûnus çok geçmeden bu sözdeki hikmeti anlayıp geri döndüyse de Hacı Bektaş "Biz himmet etmiştik, almadı. Artık onun anahtarı Tabduk'tadır." diyerek Yûnus'u dergâhtan geri çevirir. Tabduk Emre'ye yönelen Yûnus, menkıbeye göre Tabduk Dergâhı'na ormandan odun taşımak suretiyle 40 yıl hizmet eder ve bu hizmeti esnasında dergâhın kapısından içeri bir tek eğri odun sokmaz. Yûnus Emre'nin mensup olduğu tarikata dair muhtelif görüş ve iddialar varsa da bunların hepsi teyide muhtaçtır. Kendi şiirlerinden hareketle şeyhi Tabduk Emre'den başka, Barak Baba, Sarı Saltuk gibi erenlerin yolunda olduğu Geyikli Baba müridleriyle irtibatı söylenebilir. Ancak Hacı Bektaş'tan hiç bahsetmemesi hatta onu ima bile etmemesi dikkat çekicidir.

Yûnus'un 30 yaş civarında Hacı Bektaş Dergâhı'na geldiğini varsayarsak geri kalan ömrünün neredeyse tamamı denebilecek bir süreyi Tabduk Emre'nin hizmetinde geçirmiş olması makul ve inandırıcı değildir. Gerek *Divan* gerekse *Risâletü'n-nushiyye* onun ciddi bir ilim tahsili aldığını gösteren işaretlerle doludur. Yûnus büyük ihtimalle Fars şiirini okuyup anlayacak kadar Farsça da biliyordu. Nitekim Köprülü, onun *Risâletü'n-nushiyye*'sinde Attâr, Senâî ve Mevlânâ tesirlerinin göze çarptığını söyler. Baki Yaşa Altınok'un şahsi kitaplığında bulunan ve 16. yüzyılda kaleme alındığı ifade edilen *Menâkıb-ı Ahi Evran-ı Velî* adlı 93 beyitlik mesnevide Ahi Evran'ın çevresindekilerden söz edilirken bir beyitte Yûnus'un da anılmasına bakılırsa onun -herhâlde genç yaşlarında- Ahi Evran'la bir müddet birlikte hareket ettiği, dolayısıyla Kırşehir civarında bulunduğu söylenebilir.

Yûnus'un vefat ettiği yer meselesi, doğum yeri veya memleketi konusundan çok daha münazaalıdır. Onun biri Azerbaycan'ın Kah şehrinde olmak üzere Ankara (Nallıhan), Afyonkarahisar (Sandıklı), Aksaray (Ortaköy Sarıkaraman), Bandırma, Bolu (Gökçesu), Bursa, Erzurum (Dutçu veya Tuzcu köyü), Eskişehir (Sarıköy), Isparta (Gönen ve Keçiborlu), İzmir (Tire), Karaman, Konya (Doğanhisar), Manisa (Kula ve Salihli), Ordu (Ünye) ve Sivas olmak

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ 09
KISALTMALAR VE SİMGELER.....17

YÛNUS EMRE DİVANI'NIN NÜSHALARI.....19
1. Tenkitli Metinde Kullanılan Nüshalar 21
1.1. Ritter nüshası: Berlin Devlet Kütüphanesi Ms. or. oct. 2575 (R).....21
1.2. Karaman Nüshası (K).....27
1.3. Raif Yelkenci Nüshası: Berlin Devlet Kütüphanesi Ms. or. fol. 4226 (RY)...34
1.4. Fatih Nüshası: Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü 3889 (F).....41
1.5. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Satın Alınan Yazma Eserler 177 Nüshası (S).....48
1.6. Hacıbektaş İlçe Halk Kütüphanesi 196 Nüshası (H).....56
1.7. Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi 3367 Nüshası (V) 60
1.8. Nuruosmaniye Kütüphanesi 4904 Nüshası (N).....65
2. Diğer Eski veya Eski Olduğu İddia Edilen Nüshalar 68
2.1. Burhan Ümit Toprak Nüshası.....68
2.2. Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesi Müt. Yz. 180 Nüshası (D) 69
2.3. Süleymaniye Kütüphanesi Hâlet Efendi 688 Nüshası (HE).....70
2.4. Yahya Efendi Nüshası: Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 3480 (YE).....71
2.5. Bursa İnebey Kütüphanesi 882 Nüshası (B) 73
2.6. Millî Kütüphane Yz A 6802 Nüshası (M) 75
3. Nüshaların Değerlendirilmesi 76
4. Nüsha Ailelerinin Tespiti ve Soy Ağacı (Stemma).....92

KAYNAKÇA.....98
TENKİTLİ METİN 103
1. Metni Kurarken İzlenen Yöntem 105
2. Divan 111
3. Ek Şiirler 422
3.1. Yûnus'a Ait Olmayan Şiirler 422
3.2. Başka Şairlere de Atfedilen Şiirler 431
3.3. Yûnus'a Aidiyeti Şüpheli Şiirler.....442

SÖZLÜK 463

DİZİNLER.....563
1. Özel Adlar Dizini.....565
2. Ekler Dizini.....573
3. Matlalar Dizini 580

ÖN SÖZ

Anadolu'da Türkçe söyleyen ilk büyük şairimiz olan Yûnus Emre'nin (*öl.* 720/1320-21?) doğumundan ölümüne, mezhep ve meşrebinden tahsiline, tasavvufi mensubiyetinden çevresine kadar pek çok konu üzerinde yoğunlaşan tartışmalar uzun süre bilim dünyasını meşgul etmiştir. Bütün bu tartışmalar aslında Yûnus'un yaşadığı çağla ilgilidir. Zira 13. yüzyıl ortaları ve 14. yüzyıl başlarında yaşamış Hacı Bektaş Velî, Ahi Evran gibi dönemin önde gelen diğer şahsiyetlerine dair bilgilerimiz de resmî belgelere veya kayıtlara değil menakıbnâme, vilayetnâme gibi hemen hepsi kendi dönemlerinden sonra kaleme alınmış olduğu gibi hakiki hayata ne kadar tekabül ettiği meselesi çok münazaalı eserlerdeki bilgilere veya kimi yazma eserlerdeki notlara dayalıdır. Mesela Yûnus Emre'nin yukarıda soru işareti uyarısıyla verilen vefat tarihi bir mecmuadaki kayıttan hareketle kabul görmektedir. Bunu teyit eden başka bir bilgiye sahip değiliz. Hayatının bilinen diğer safhalarına ve özellikle *Risâletü'n-nushiyye*'nin yazılış tarihine (707/1307-8) uygun düştüğü için bu vefat tarihi genel kabul görmüştür. Ne var ki bu tarih bile tartışmaya açıktır. Zira Karaman nüshası ve o koldan gelen nüshalara göre *Risâletü'n-nushiyye* 707 değil 700 (1300-01) yılında yazılmıştır. Yûnus Emre'ye dair tartışmaların temerküz ettiği ve güncelliğini hiç yitirmeyen bir konu da nerede vefat ettiği yahut nerede gömülü olduğudur. Biri Azerbaycan'ın Kah şehrinde, diğerleri Türkiye'de olmak üzere 20'ye yakın şehir-kasaba halkı, Yûnus Emre'nin kendi topraklarında metfun olduğuna inanmaktadır.

Şöhret ve tesir sahası Anadolu'yu aşan Yûnus'un muhatapları da belli bir zümre değil, hemen her zevk ve kültür dairesinden insanlar olmuştur. Yaptığımız bir araştırma vesilesiyle taradığımız 500 civarındaki cönkte, Yûnus Emre'nin Âşık Ömer'le birlikte cönklerde en çok şiiri bulunan iki şairden biri olduğunu tespit etmiştik. Onun şiirleriyle sadece cönklerde değil, nispeten daha aydın zümrelerce tutulan şiir mecmualarında da sık karşılaşılır. Taradığımız iki bin civarındaki şiir mecmuasında Yûnus Emre'nin Şeyhî, Necâtî, Ahmed Paşa, Ulvî, Nâilî, Nef'î, Şeyh Gâlib, Nedîm gibi en meşhur divan şairlerinin şiirlerinden fazla yer bulması hayret vericidir. 13-14. yüzyıllarda ömür süren bir şairin 19. yüzyıl sonlarında, hatta 20. yüzyıl başlarında tutulan şiir mecmuaları ve cönklerde bile yer alabilmesi, tesirlerinin çağlar üstü olduğunun bariz bir göstergesidir. Burada şu soru çok önemlidir: "Yûnus'u diğer şairlerden çok farklı bir mevkiye getiren, onu çağlar üstü bir şair olarak bugüne taşıyan şey nedir?" Bu soruya verilecek birçok cevap olabilir. Ancak şunda herkes ittifak edecektir ki Yûnus, kendisine "Bizim Yûnus" dedirten, kendi ifadesiyle "sır dili"yle söyleyen, söylediği basit ve yalın sözlere en ince manaları yüklemeyi başarabilen, dilin imkânlarını ustaca kullanırken şiirinin mihverine insan ve Tanrı sevgisini alan, çağıran ve çağlayan bir şairdir.

YÛNUS EMRE DİVANI'NIN NÜSHALARI

1.Tenkitli Metinde Kullanılan Nüshalar

1.1. Ritter Nüshası: Berlin Devlet Kütüphanesi (Staatsibliothek zu Berlin), Ms. or. oct. 2575 (R)

Cönk şeklinde uzunlamasına açılan nüsha, alt ve üst deffeleri açık yeşil tonda ebru kaplı, sırtı ve kenarları koyu vişne renkli meşin kaplı mukavva cilt içinde 108 yapraktan ibarettir. "125x155 mm, 85x125 mm ebatlarında olan nüsha, kalın, pürüzsüz, sarı-kahverengi, oldukça lekeli kâğıda" (Götz 1968: 348) söz başları, mahlaslar ve her mısra veya beytin sonu kırmızı, diğer kısımlar siyah mürekkeple olmak üzere harekeli ve "Selçuki neshi" tabir edilen hatla yazılmıştır. Tek sütun (her satırda bir mısra) ve satır sayısı muhteliftir. Bazı sayfalar dokuz, bazıları sekiz satırdan oluşmaktadır. Nüshanın 1a-89b sayfaları arasında "min Kelāmı ḳıdveti'l-vāṣılīne[1] Yūnus Emre raḥmetullāhi ʿaleyh" başlığı altında *Yûnus Emre Divanı*, 89b-105a sayfaları arasında "min Kelāmı ḳıdveti'l-vāṣılīne[2] Saʿīd Emre raḥmetullāhi ʿaleyh" başlığı altında Saʿīd'in (Saîd Emre) 15 adet şiiri vardır. Sondaki boş sayfalardan birinde çok küçük bir yazıyla "Bende-i Hācī Bektaş-ı Velī Dervīş İbrāhīm Vişālī" yazmaktadır. Bu ismin bir tesahüp kaydı olduğunu düşünüyoruz. Son iki yaprak ve 37b sayfası yazısızdır. H. Ritter'den alındığı (Götz 1968: 348) için Ritter nüshası olarak da anılmaktadır. Müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir.

Bu nüsha, ilgili katalogda bir dayanak gösterilmeksizin 15. yüzyıla ait olarak gösterilir. *Divan*'ın ilk neşrinde nüshalara dair bilgi vermeyen Gölpınarlı ise Ritter nüshası hakkında "Prof. Ritter'in mecmuasıyla Raif Yelkenci'deki divan, 14. yüzyıla aittir." (1965: 128 ve 129) der. Tatcı da bu kanaattedir (2021: 2/24). Kataloğu hazırlayan Götz'ün (1968: 348) "*Yunus Emre Divanı* nüshalarının en eski ve en değerlilerinden biri" tespitini "eskilik" bakımından isabetli bulmakla birlikte 15. yüzyıla tarihlemesine katılmıyoruz. Zira bu nüsha, aşağıda gösterilen imla özellikleri ve burada ayrıntısına girmenin mümkün olmadığı dil özellikleri bakımından, hususiyle de hat yönünden tipik bir 14. yüzyıl eseridir ve hatta bu nüshayı 14. yüzyıl ortalarına tarihlemek yanlış olmaz. Ritter nüshası, istinsah tarihi belli olsun olmasın mevcut nüshaların en eskisidir, demekte bir beis görmüyoruz.

12b ile 13a arasında reddade uyumsuzluğundan kopukluk olduğu anlaşılıyor. 4a-5b, 8a-b, 13a-14b arasında yer alan toplam beş yaprağın, açık gri renkli yeni bir kâğıda farklı bir yazıyla yazılarak nüshaya sonradan eklendiği anlaşılmaktadır. Bahsedilen bölümlerdeki şiirlerin imlası da dönemin dilinden, yani EAT özelliklerinden çok uzaktır.

---

[1] Nüshada "ḳıdvetü'l-vāṣılīne" şeklinde harekelenmiştir.

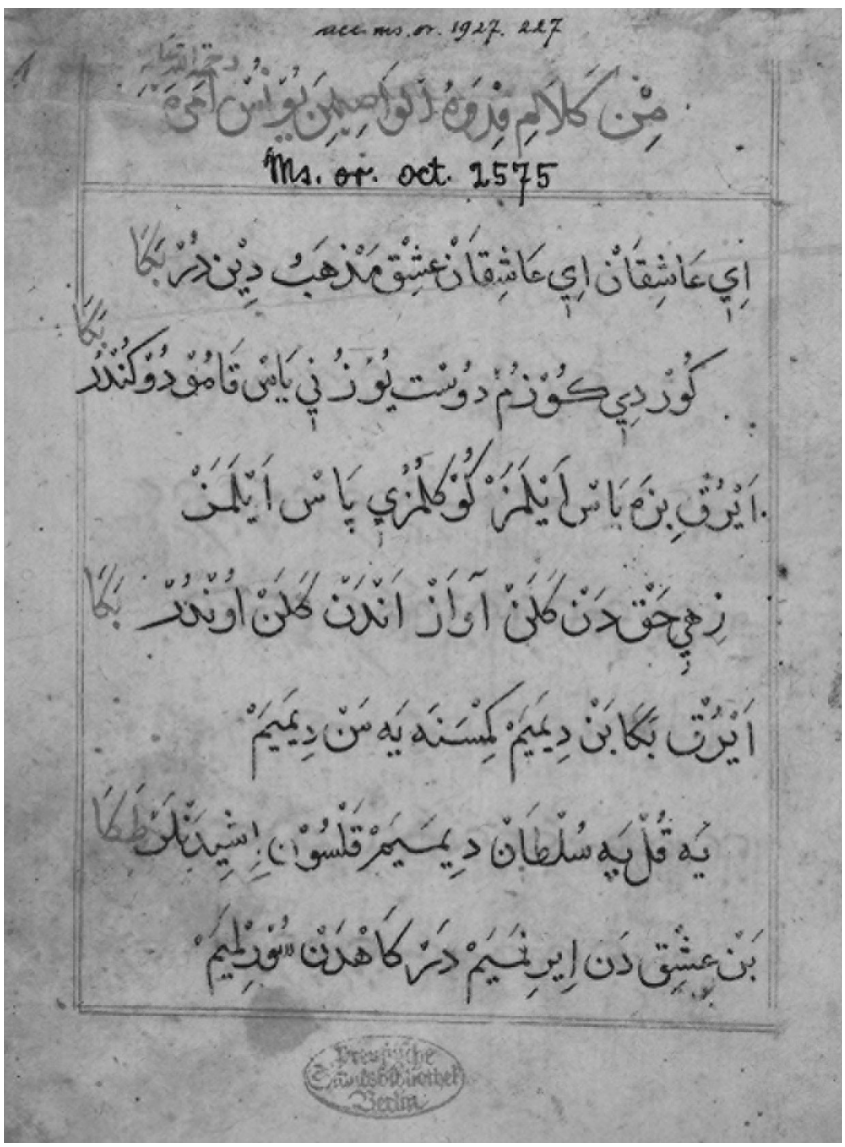
[2] Nüshada "ḳıdvetü'l-vāṣılīne" şeklinde harekelenmiştir.

Baş:

İy ʿāşıḳān iy ʿāşıḳān ʿışḳ meẕheb ü dīndür bana
Gördi gözüm dost yüzüni yas ḳamu dügündür bana (1a)

Son:

Miskīn Yūnus'uñ nefsi dört ṭabīʿat içinden
ʿIşḳ-ıla cān sırrına penhān varasum gelür (89b)

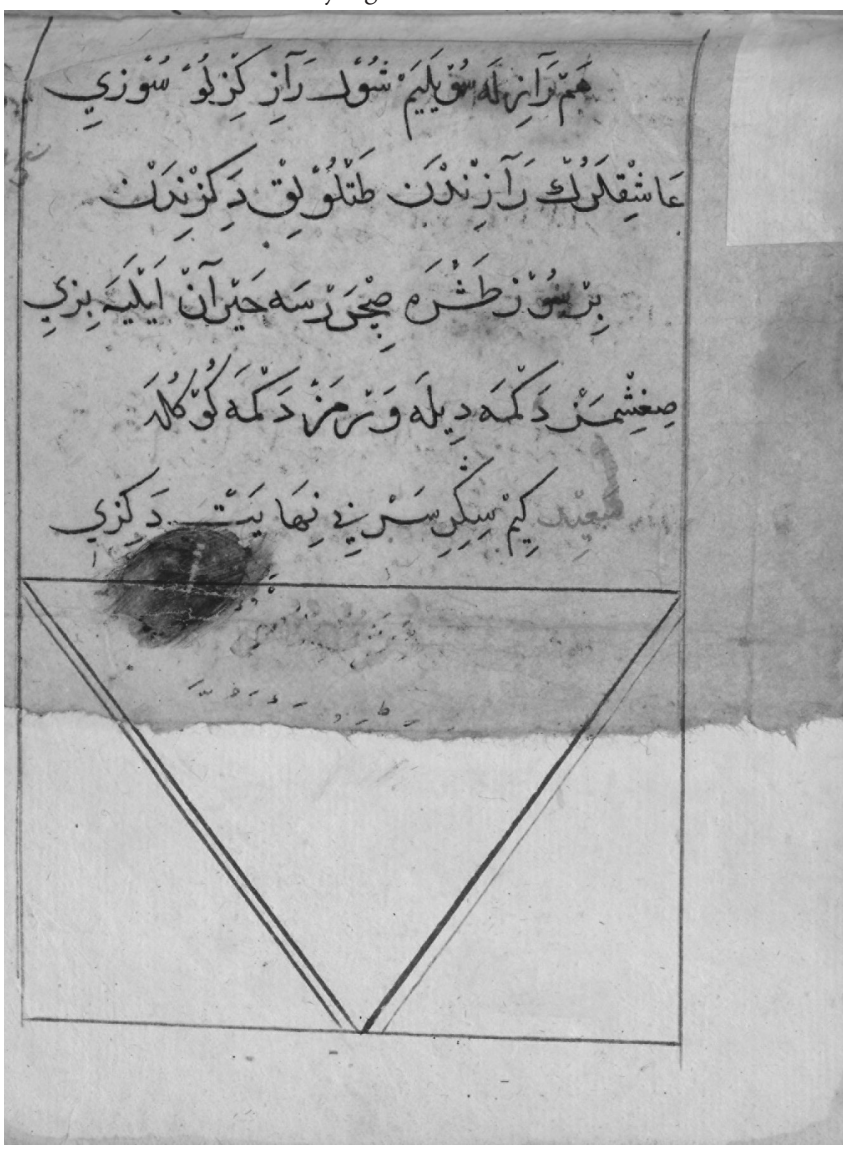

Ritter (R) nüshasının ilk sayfası (1a)

Bu nüshada, tenkitli neşirde 89'u Divan, 10'u Ek Şiirler kısmında yer alan elifba sırasına göre dizilmiş 99 Yûnus Emre şiiri vardır. Gölpınarlı'nın yayımladığı 19 Saîd Emre şiirinin (1961: 280-294) 15'i bu nüshadan alınmıştır.

R nüshasının dikkat çekici bir özelliği de Yûnus'un sadece "aşk" temalı şiirlerinden oluşan bir seçki gibi olmasıdır. Bu nüshada Yûnus'un bizim "müteşerri" olarak tanımladığımız türden hiçbir şiirinin olmaması, bu tercihi daha belirgin kılmaktadır.

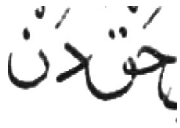
Tenkitli metinde **R** rumuzuyla gösterilen nüshadır.

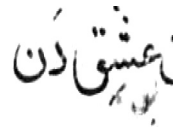
Ritter (R) nüshasının son sayfası (105a)

Ritter Nüshasının İmla Özellikleri

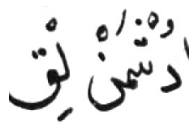
• Uygur yazı dilinin tesiriyle eklerin kelime kök ve gövdesinden ayrı yazılması:

Ḥa**ḳd**an (1a)

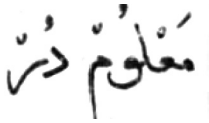
ʿışḳ**d**an (1a)

düşma**nl**ıḳ (3a)

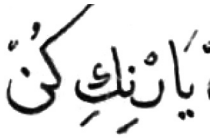

ṭamaʿ**l**ıḳ (3a)

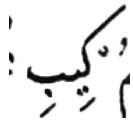

maʿlū**md**ur (15a)

• Çok yaygın olmayan bir özellik olarak sondaki ünlülerin harekeyle gösterilmesi:

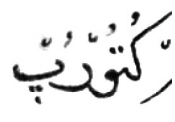

yarınk**i** gün (1b)

gib**i** (9b)

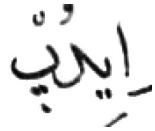
• -Up zarf fiil ekinin düzenli olarak p ile yazılması:

götürü**p** (2a)

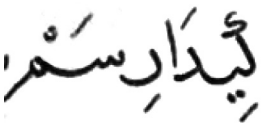

kesü**p** (2b)

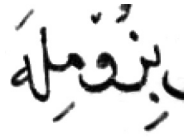

idü**p** (2b)

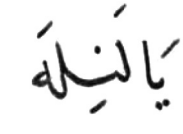
• Ek fiille (i-) yapılan edatların düzenli olarak kelimeye bitişik yazılması:

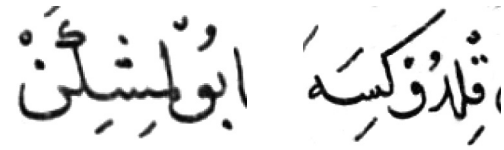
gider-**i**sem (1b)

bizüm-**i**le (3a)

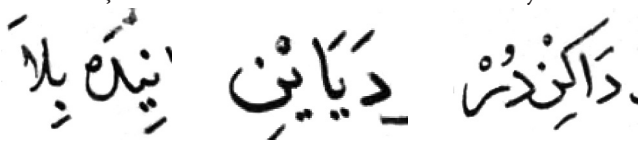

yalan-**ı**la (6a)

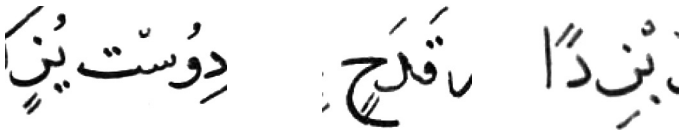
bulmış-**i**ken (15a) ḳılduñ-**ı**sa (20a)

• Türkçe kelimelerdeki e seslerinin elif ile yazılması:

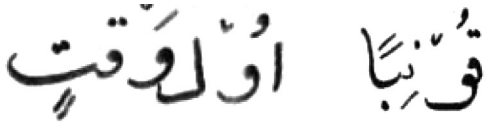

n’idebi**l**e (3a) dey**e**yin (3b) de**ñ**izdür (11b)

• Nüshanın yaygın bir imla özelliği olarak sözcük sonundaki -An, -In seslerinin tenvinle gösterilmesi:

dost yüz**in** (3b) ḳadeḥ**in** (32a) biz**den** (41b)

ol vaḳt**in** (38a) ḳon**ı**b**an** (67a)

• Atıf vavlarının ötreyle gösterilmesi:

meẕheb **ü** dīndür (1a) dün **ü** gün (12a) ḫāṣ **u** ʿām (20a)

• Sık görülen imla özelliği: Kelime kökündeki yuvarlak ünlülerin harekeyle gösterilmesi:

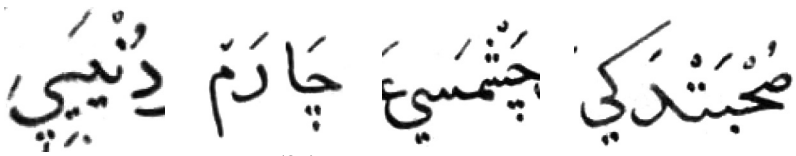
y**o**ḳ (17b) **ç**oḳ (23a) ṣ**u**nup (25b) ṭ**u**tan (42a)

• Akkuzatif ekinin hemzeyle gösterilmesi (tek örnek):

Ḥamza**yı** (29b)

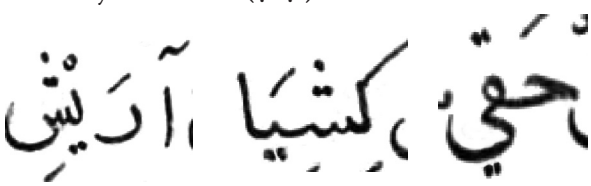
• Kelime kök veya gövdesinin sonundaki a/e sesinin (hâ-yı resmiye) harekeyle gösterilmesi:

dünye**yi** (1b) çā**re**m (2a) çeşm**e**si (2b) ṣoḥbetd**e**ki (6b)

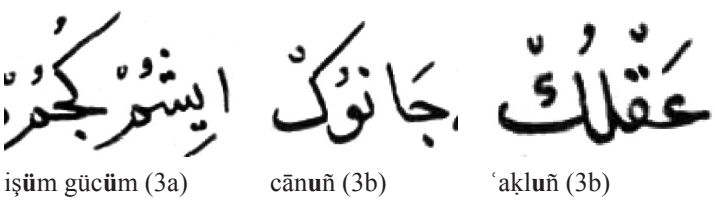
• Veznin imlaya tesiri:

Zihaflı uzun ünlülerin yazılmaması (ār**a**yiş), e esindeki imalenin harfle (elif) gösterilmesi (kişiye) ve açık heceye tekabül eden şeddeli kelimelerin şeddesiz yazılmasına (ḥaḳı) birer örnek:

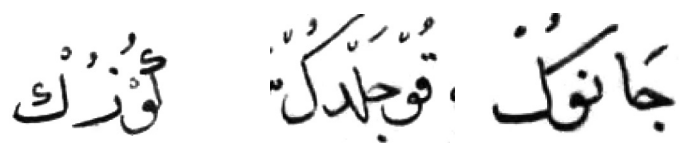

ār**a**yiş (1b) kişiy**e** (7a) ḥa**ḳ**ı (15a)

• Çekim eklerinde yardımcı ünlünün gösterilmesi istikrarsızdır, ancak harfin (vav) gösterilmemesi temayülü baskındır:

işü**ü**m gücü**ü**m (3a) cānu**u**ñ (3b) ʿaḳlu**u**ñ (3b)

gözü**ü**ñ (9b) ḳocaldu**u**ñ (16b) cānu**u**ñ (17a)

	F	H	K	N	R	RY	S	V
Divan	198	47	203	148	89	178	96	172
Ek Şiirler	6	2	7	20	10	9	10	4
Toplam	204	49	210	168	99	187	106	176

Tenkitli metindeki bütün şiirlerin (mükerrer şiirler hariç) nüshalara göre dağılımı

Mükerrer Şiirler

Yûnus Divanı nüshalarının dikkat çekici bir tarafı da kimi şiirlerin iki kez yer almasıdır. Bilvesile dikkat çektiğimiz gibi bizde oluşan kanaat, mükerrer yazımların en azından bir kısmının müstensih dalgınlığından değil müstensihlerin gördükleri farklı versiyonları da divana işleme isteklerinden kaynaklandığı yönündedir. Nüshaları mükerrer şiirler bakımından değerlendirdiğimizde F ve S nüshalarında birer, K nüshasında yedi, RY nüshasında 10, V nüshasında ise 27 şiirin mükerreren yazıldığı, buna karşılık H, N ve R nüshalarında mükerrer yazılmış şiir bulunmadığı görülür. Ek Şiirler bölümünde yer alan şiirler arasında mükerreren yazılmış şiir mevcut değildir.

	F	H	K	N	R	RY	S	V
Divan + Ek şiirler	204	49	210	168	99	187	107	176
Mükerrer şiirler	1	-	7	-	-	10	1	27
Toplam	**205**	**49**	**217**	**168**	**99**	**197**	**108**	**203**

Mükerrer şiirler dâhil, nüshalardaki toplam şiir sayıları

Sekiz nüshanın tamamında bulunan, yani bütün nüshalarda yer alan sadece üç şiir (11, 171, 194 numaralı şiirler) vardır.

Yedi nüshada bulunan şiir sayısı 18'dir (21, 29, 34, 65, 102, 106, 136, 139, 141, 185, 202, 203, 229, 231, 247, 250, 279 ve 327 numaralı şiirler).

25 şiir (3, 16, 30, 47, 51, 96, 126, 135, 137, 145, 155, 158, 169, 196, 237, 241, 256, 263, 282, 302, 305, 313, 324, 326 numaralı şiirler) ise altı nüshada yer alır.

Sayıca diğer üç nüshadan (H, R, S) daha fazla şiir barındıran ve bu bakımdan tam bir divan diyebileceğimiz F, K, N, RY ve V nüshalarının tamamında müştereken yer alan şiir sayısı ise (yukarıdakiler dâhil olmak üzere) 46'dır (3, 11, 14, 21, 26, 29, 34, 52, 57, 63, 95, 102, 106, 119, 129, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 147, 155, 169, 171, 175, 185, 194, 202, 203, 218, 229, 231,

237, 247, 248, 250, 256, 269, 271, 274, 279, 280, 302, 304, 318, 327 ve 331 numaralı şiirler).

Aşağıdaki tablo tenkitli metinde yer verilen şiirlerin sıra numarasına göre hangi nüshalarda yer aldığını ve her bir şiirin toplamda kaç nüshada yer aldığını gösterir. Nüshalar arası ilişkinin de temel kıstaslarından olan bu görünüm, aşağıda ayrıntılı olarak değerlendirilecektir. Divan ve Ek Şiirler kısımlarının ayrı ayrı ele alındığı bu tablolar *Yûnus Emre Divanı* ve hassaten *Divan*'ın nüshaları üzerine çalışma yapacaklar için kayda değer veriler sunacaktır.

Şiirin Sırası	**Şiirlerin Yer Aldığı Nüshalar (Divan)**								**Nüsha Sayısı**
	F	**H**	**K**	**N**	**R**	**RY**	**S**	**V**	
1	•		•	•				•	4
2	•		•	•				•	4
3	•	•	•	•		•		•	6
4	•		•			•			3
5	•			•	•	•	•		5
6		•	•			•		•	4
7	•								1
8			•			•	•	•	4
9			•			•		•	3
10				•					1
11	•	•	•	•	•	•	•	•	**8**
12	•		•			•		•	4
13			•			•			3
14	•		•	•		•		•	5
15	•		•	•	•			•	5
16	•	•	•	•		•	•		6
17	•								1
18	•								1
19			•			•	•	•	4
20	•		•	•				•	4
21	•		•	•	•	•	•	•	**7**
22						•			1
23	•		•			•			3
24			•		•	•		•	4

25	•						•		2
26	•		•	•		•		•	5
27	•						•		2
28	•			•	•		•		4
29	•		•	•	•	•	•	•	7
30	•	•	•			•	•	•	6
31							•		1
32			•	•		•	•	•	5
33			•	•		•		•	4
34	•	•	•	•		•	•	•	7
35	•		•				•		3
36	•		•	•		•		•	5
37			•		•	•		•	4
38				•					1
39			•			•		•	3
40	•		•			•		•	4
41	•		•			•		•	4
42							•		1
43			•			•		•	3
44	•		•					•	3
45	•	•		•	•		•		4
46	•		•	•	•		•	•	6
47			•	•	•	•	•	•	6
48							•		1
49							•		1
50	•		•			•		•	4
51	•		•	•	•	•	•		6
52	•		•	•		•		•	5
53			•	•		•		•	4
54	•		•			•		•	4
55				•					1
56	•								1
57	•		•	•		•		•	5
58	•		•			•		•	4
59	•								1

TENKİTLİ METİN

1. Metni Kurarken İzlenen Yöntem

A) Metnin Tertibiyle İlgili Hususlar

Yûnus Emre Divanı nüshalarının kimi elifba sırasına göre kimi değildir. Elifba sırasına göre sıralanmayanların ilk şiirleri -Karaman nüshasında olduğu gibi- kendi içinde kısmen makul bir seyir izler. Hâl böyle olunca tenkitli metindeki şiirlerin nasıl sıralanacağı hususu bir problem olarak önümüze çıktı. Divandaki şiirlerin sıralanmasında nüshanın veya kolun birini esas alarak ondaki sırayı izlemek, bütün şiirleri kafiye harflerine göre elifba sırasına koymak, klasik divan tertibine uygun düzenlemek, hatta eski bazı yayınlarda olduğu gibi şiirleri konularına göre tasnif etmek gibi izlenmesi muhtemel birkaç yol vardı. Biz klasik divan tertibi usulünü tercih ettik. Buna göre;

● En başta Karaman nüshasında "fî Seyri ve's-Sülûk" başlığı altında verilen ve ilk şiir olan 45 beyitlik kasideye, ikinci sırada Karaman nüshasında ikinci, Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi nüshasında ilk şiir olan 16 beyitlik tevhid manzumesine; üçüncü sırada da N nüshasında *Divan*'ın başında, diğer nüshalarda farklı yerlerde bulunan ve *Divan*'daki tek mesnevi olan şathiye tarzındaki uzun manzumeye yer verildi.

● Yukarıdaki üç manzume dışındaki şiirler elifba sırasına göre dizildi. Bir de ilave uygulamaya gidilerek şiirlerin okur tarafından kolaylıkla bulunabilmesi için her harf öbeğindeki şiirler, ilk mısralarının sonunun günümüz alfabesine göre tersten dizimine göre sıralandı.[1] Mesela *Divan*'da en çok şiir bulunan *re harfi* ile kafiyeli şiirlerden örnek verecek olursak; bu öbekteki şiirlerin ilk üç sırasında ilk mısralarının sonunda ṭo**ġar**, zin**ẖār** ve ṣatmaya**ḷar** kelimeleri olan şiirler; son üç sırasında ise ilk mısrasının sonunda *giresü***m gelür**, yüzde**n gelür** ve u**z gelür** ibareleri olan şiirler yer aldı.

● Bir başka sıralama problemi aynı şiir içinde beyitlerin kendi içindeki sıralanması meselesidir. Diğer kuruluş dönemi şairleri gibi Yûnus'un şiirleri de klasik döneme nazaran fazla sayıda beyit içerir ve bu beyitlerin

[1] Malum olduğu üzere klasik divan tertibinde her harfle kafiyelenmiş gazeller kendi arasında bir tasnife tâbi tutulmadan rastgele dizilirdi. Mesela elif harfiyle kafiyelenen gazellerin kendi içinde bir protokolü, öncelik sırası yoktu. Matla beyitlerinin ilk mısralarındaki son harflerin ters dizimiyle sıralama usulünün edebiyat tarihimizdeki ilk ve tek uygulamasını Edirneli Nazmî, 600 küsûr yapraklı hacimli *Divan*'ında gerçekleştirmiştir *bk*. Doğan 2017; Köksal 2002: 107). Biz de "aynı harften gazelleri kendi arasında nasıl sıralamalı?" sorusuna en makul cevabı bu uygulamada bulduk.

2. Divan

1[1*]

FİʾS-SEYRİ VEʾS-SÜLŪK[2] [3]

fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

1 Bu fenā mülkinde ben niçe niçe ḫayrān olam
Niçe bir ḫandān olam ya niçe bir giryān olam[4]

2 Geh feleklerde meleklerle dilekler dileyem
Gāh ʿarş u şems ile gerdūn olam gerdān olam[5]

3 Adımum atdum yidi dört on sekiz biñden öte
Ṭoḳuzı yolda ḳoyup şāh emrine fermān olam[6]

4 Şekl-i evvelden çü ben bu dem teberrā eyledüm
Ṣūret-i insān olam hem cān olam hem ḳan olam[7]

5 Gāh bir müftī müderris hem mümeyyiz hem temīz
Geh müdebbir nāḳış u geh naḳş-ıla noḳṣān olam[8]

6 Gāh baṭn-ı ḫūt içinde Yūnus-ıla söyleşem
Geh çıḳam ben lā olam yalman olam Selmān olam[9]

7 Gāh esāfilde inem şeyṭān-ıla şerler düzem
Geh çıḳam ʿarş üstine seyrān olam cevlān olam[10]

---

1 * F 135b, K 51b, N 184a, V 151a. Bu şiir V nüshasında 7. beyitten itibaren başlamaktadır.

2 "Seyir ve sülûk (tasavvuf yolu, bu yolun usul ve erkânı) hakkında" Başlık sadece K nüshasında vardır.

3 VEʾS-SÜLŪK: VEʾS-SÜKŪK (?), nüsha (K).

4 mülkinde: mülkine, K; niçe niçe: niçe bir, F; Niçe bir: Ya niçe, K, V, Ya niçe bir, F; ḫandān: ḫayrān, N.

5 feleklerde meleklerle: feleklerden meleklerden, F, feleklerde meleklerden, N; dileyem: eyleyem, N; ʿarş u şems ile: ʿarş şemsinde, F.

6 Adımum atdum: Adumı adam, N; on sekiz biñden: on sekizden ben, F, N; ḳoyup: ḳodum, F.

7 Şekl-i evvelden çü ben bu dem: Dost feraḥ ḳıldı teraḥdan (feraḥdan, N) ben, F, N; teberrā: temennā, N; hem ḳan: cānān, N.

8 mümeyyiz: müzeyyen, N; hem temīz: gāh temīz, F; Geh müdebbir nāḳış u: Geh bir müdbir ü nāḳış, F.

9 baṭn-ı: baḥrī, K; baṭn-ı ḫūt: baḥru'l-ḫūt, N; söyleşem: söyleyem, K; Yūnus-ıla söyleşem: Söyleşem Yūnus-ıla, N; ben lā olam yalman olam Selmān: ʿarş üzere biñ cā olam Selmān F; bālī olam Selmān olam Loḳmān, N.

10 esāfilde inem: inem esfellere, F; üstine seyrān olam: üzere vü, F.

SÖZLÜK

Sözlüğün Hazırlanmasında Kullanılan Yöntem

1. Bu sözlükte *Yûnus Emre Divanı* tenkitli metninin Divan bölümü ile Ek Şiirler bölümünün "Başka Şairlere de Atfedilen Şiirler" kısmındaki kelimelere yer verildi. "Yûnus'a Ait Olmayan Şiirler" ve "Yûnus'a Aidiyeti Şüpheli Şiirler" başlığı altındaki şiirler Yûnus'a ait olmayan veya çok şüpheli görülen metinler olduğu için bu başlıklar altında yer alan şiirlerdeki kelimelere Sözlük'te yer verilmedi.
2. Yazmak, bakmak, görmek; iç, dış, yüz, taş, su *vb*. her yaş ve kültür düzeyinden insanların kolaylıkla anlayacağı kelimeler hariç bütün kelimeler sözlüğe alındı.
3. Arapça kökenli kelimelerin yanına (A), Farsça kökenli kelimelerin yanına (F); bu dillerden kelime ve/veya eklerin birleşmesiyle oluşan karışık kelimelere ise (AF) veya (FA) veya (AFA) kısaltmaları konuldu. Türkçe kelimeler için herhangi bir işaret gösterilmedi.
4. Arapça veya Farsça kökenli bir kelime yapım eki alarak yeni bir anlam kazanmışsa herhangi bir kısaltma yazılmayıp Türkçe kabul edildi: *ʿaceblemek* gibi. Yine Arapça veya Farsça kökenli kelimeler birtakım ses olayları sonunda Türk fonetiğine uygun biçime sokulmuşsa yine Türkçe kabul edildi ve bu değişim gösterildi: baḫça < bāġçe (F), gibi.
5. Kelimelerin anlamlarının verilmesinde metindeki bağlam esas alındı. Metinde kelime farklı yerlerde farklı anlamlarla kullanılmışsa bu farklar sayısı kadar numara verilerek her anlam ayrı ayrı yazıldı. Başka bir deyişle kelimelerin bütün anlamları değil metindeki bütün anlamları gösterildi.
6. Eskicil Kelimeler Dizini, Atasözleri ve Deyimler Dizini gibi ayrı ayrı dizinlemeler yapmak da mümkündü; ancak okuyucunun bütün kelimeleri bir arada görebilmesi amacıyla hepsinin tek sözlük altında toplanması daha uygun görüldü. Yine de birbirinden ayrılabilmesi için eskicil tabir ettiğimiz, standart Türkçede artık kullanılmayan Türkçe kökenli eski kelimeler **koyu**, deyimler ve atasözleri *eğik*; hem eskicil hem deyim/atasözü özelliği gösterenler ***koyu ve italik*** dizildi: ***aşaġa ṭurmak***: alçak gönüllü olmak, 41/3, gibi.
7. Eskicil kelimeler ile deyimler ve atasözlerinin metinde geçtiği yerler gösterildi: **acurmak**: acıktırmak, 276/7 ve *aġac ata bindürmek*: tabuta koymak, 134/14 gibi. Beşten fazla geçen kelime veya sözler, son örnekten sonra (…) işareti konularak başka örneklerinin de mevcut olduğuna işaret edildi. Eskicil özellik göstermeyen kelimelerin sadece anlamları verildi, metinde geçtiği yerler ise gösterilmedi.
8. Atasözlerinin anlamları, o atasözünün günümüz Türkçesindeki karşılığıyla gösterildi: *eş içün ḳuyu ḳazan ʿāḳıbet kendü düşe*: "başkası için kuyu kazan kendisi düşer," gibi.

9. Ayrıntılı açıklama gerektiren yahut o anlama nereden ulaşıldığına dair merak uyandırabilecek kimi kelimelerle ilgili izahat Sözlük içinde verilmek yerine metinde açıklanan yere gönderme yapıldı: *bk*. metin notundaki açıklama.
10. Madde başlıkları birden fazla ancak karşılıkları aynı olan kelimelerin anlamları birinde gösterilip diğerlerinde gönderme 'yapıldı: aşıl < aşl: *bk*. aşl gibi.
11. Birden fazla anlamı olan kelimelerin her bir anlamı **1)**…, **2)** …, **3)** ... şeklinde koyu dizilerek numaralandırıldı.
12. Eskicil kelimeler arasında Tarama Sözlüğü'nde bulunmayanlar, o anlamı veya yazımı bulunmayanlar için "TS'de yok" uyarısı yapıldı.
13. Bağlamdan hareketle anlamlandırdığımız ve diğer sözlüklerde bulabildiklerimiz dışında, kelimelerin karşılıkları çoğunlukla *TDK Türkçe Sözlük* ve özellikle *Kubbealtı Lugati*'nin internet *versiyonları* esas alınarak verildi.
14. Sözlük'te yer alan kısaltmaların ve simgelerin açılımı Kısaltmalar ve Simgeler listesinde verildi.

DİZİNLER

1. Özel Adlar Dizini

ʿAbdu'r-Rezzāḳ: Yemenli ünlü sufi Şeyh San'ân, 106/5, 141/8, 293/8

Ādem: *bk*. Ṣafī Ādem: Cennette yaşarken yasak meyveyi yiyerek Havvâ ile birlikte cennetten kovularak dünyaya indirilen ilk insan ve ilk peygamber, Hz. Âdem, 4/5, 21/7, 21/8, 136/3, 141/4, 141/9, 173/6, 183/2, 183/6, 183/7, 183/9, 194/3, 194/4, 272/7, 299/3, 301/4, 301/8, 302/1, 302/2, 302/3, 302/5, 302/6, 302/7, 302/8, 302/18, 302/19, 302/22, 302/25, 303/7, 306/6, EK 8/7, EK 8/8, EK 8/9

Aḥmed: *bk*. Muḥammed, Muṣṭafā, 157/9, 183/7

ʿAlī: *bk*. ʿAliyyü'l-Murtażā, Dördüncü İslam halifesi Hz. Ali (*öl*. 40/661), 61/4, 157/10, 170/6, 192/4, 288/7, 296/3

ʿAliyyü'l-Murtażā, *bk*. ʿAlī, 75/3

ʿArab dili: Arapça, 116/2

ʿArafāt: Hacıların Kurban Bayramı arifesinde hac gereği olarak toplanıp vakfeye durdukları Mekke'nin doğusundaki mukaddes dağ, 157/7

Aṣḥāb-ı Ṣuffa: Medine'de Hz. Muhammed'in yaptırdığı mescidin yanında suffe denilen üstü kapalı, etrafı açık bir gölgelikte barınan ve devamlı olarak onun meclislerine katılarak ilim irfan tahsil eden evsiz yurtsuz, fakir sahabeye verilen ad, 141/1

ʿAzāzīl: Yahudi ve Hıristiyan kaynaklarında Azâzel, Azâel, Hazâzel şeklinde geçen, Kur'ân ve hadislerde yer almamasına rağmen İslamî literatürde şeytan veya iblisin diğer bir adı (Tuğ 1991), 59/5, 194/1, 195/4, EK 10/8

ʿAzrāʾīl: Dört büyük melekten, Allah'ın emriyle insanların canını almakla görevlendirilmiş olan ölüm meleği, 7/2, 80/4, 137/5

Baġdād: Bugünkü Irak'ın başşehri olan, İslâm dünyasının önemli tarih, ilim ve kültür merkezlerinden bir şehir, 40/3, 272/9

Baraḳ: Sarı Saltuk müritlerinden Tokatlı, Yûnus Emre'nin de saygıyla andığı Kalenderî şeyhi, 1/41

Bāyezīd: *bk*. Bāyezīd-i Besṭāmī, EK 8/4

Bāyezīd-i Besṭāmī: *bk*. Bāyezīd. Tasavvuftaki mertebesinin yüceliği dolayısıyla hakkında pek çok rivayet anlatılan ilk İslam sufilerinden Bayezîd-i Bestâmî (*öl*. 234/848 ?), *bk*. Bāyezīd, 288/6

Belḫ: Günümüzde Afganistan'ın kuzeyinde yer alan eski kültür ve tasavvuf merkezlerinden olup Mevlânâ Celaleddîn-i Rûmî'nin de doğmuş olduğu şehir, 324/6

Belḳīs: Kur'an'da tevhid dinini kabul ettiği bildirilen, Hz. Süleyman'la olan rivayetleri bakımından edebî metinlerde türlü telmihlerle sıklıkla anılan Sebe melikesi, 157/4, 200/3, 291/5

Beytü'l-maʿmūr: Gökyüzünde meleklerin ibadet ettiğine inanılan mabet, 109/4, 285/4

Buḳrāṭ: Tıbbın babası sayılan, İlkçağ'ın en ünlü hekimi, Hipokrat (*öl.* M.Ö. 375?), 1/23

Caʿfer: *bk*. Ṭayyār: Hz. Peygamber'in amcasının oğlu, Hz. Ali'nin kardeşi Ebû Abdillâh Ca'fer b. Ebî Tâlib (*öl.* 8/629). Şehit olduğu Mûte Savaşı'nda iki kolu da kesilince Hz. Peygamber tarafından iki kanatla göğe uçtuğu müjdelendiği için şehadetinden sonra Tayyâr (uçan) lakabıyla anılan sahabe Ebû Abdillâh Ca'fer b. Ebî Tâlib b. Abdilmuttalib el-Hâşimî (*öl.* 8/629), 1/16

Cālīnūs: İslâm tıbbını da etkileyen ünlü Yunan tabip ve filozofu Gelen (*öl.* 200?), 1/23

Cebrāʾīl: *bk*. Cibrīl: Dört büyük melekten, İlâhî emirleri meleklere ve peygamberlere ulaştıran vahiy meleği, 59/3, 61/3, 158/3

Cercīs: Müslümanların salih bir kimse veya nebi olarak benimsediği, Hıristiyanların St. George diye bildikleri, Filistinli azîz, Circîs (Günay 1993), 1/23, 60/4, 139/5, 228/2

Ceyḥūn: Amuderya, Pamir ve Hindukuş dağlarının birleştiği yerde doğup Aral Gölü'ne dökülen, Asya'nın en büyük ikinci ırmağı, EK 13/5

Cibrīl: *bk*. Cebrāʾīl, 15/5

Cüneyd: *bk*. Cüneyd-i Baġdādī, 53/8

Cüneyd-i Baġdādī: *bk*. Cüneyd. Tasavvuf terimlerini, usul ve esaslarını tesbit ederek tasavvufun ortaya çıkışını sağlayan ilk büyük İslam sufilerinden Ebu'l-Kāsım Cüneyd b. Muhammed (*öl.* 297/909) (Ateş 1993), 288/4

Dāvūd: İsrâiloğulları'na gönderilen ve kendisine Zebûr verilen peygamber, Hz. Davud, 1/33, 170/4, 195/5

Deccāl: İlâhî dinlerde kıyamet alâmetlerinden sayılan ve insanları doğru yoldan saptırmaya çalışacağı kabul edilen olağanüstü güçlere sahip kişi, 23/4

Destān: Firdevsî'nin *Şehnâme*'sindeki bir kahraman, 1/24

Düldül: Hz. Ali'nin Hz. Muhammed tarafından bağışlanan atının adı, 288/7

Ebū Bekir: *bk*. Ebū Bekr, Hz. Muhammed'in vefatından sonraki ilk İslâm halifesi (*öl.* 13/634), 289/7

Ebū Bekr, *bk*. Ebū Bekir, 5/3

Ebu'l-Müslim: Emevi hanedanlığının yıkılıp halifeliğin Abbasilere geçmesinde önemli rol oynayan, kahramanlıkları destanlaşan, memleketine nispeten Ebâ Müslim Horasanî (*öl.* 137/755) olarak tanınan Abbasi komutanı, 288/9

Efreng: Batılı, Avrupalı, Frenk, 1/15

Eyyūb: Vücudunun her yerinde çıkan yaralara Allah'tan geldiği için sabırla tahammül etmesiyle tanınan peygamber, Hz. Eyüp, 1/23, 157/4, 172/12, 203/7, 228/2, 313/7

Ferhād: Âşık olduğu Şîrîn'in babasının kendisine kavuşmak için dağları delerek şehre su getirmesini istediği, hayat hikâyesi destanlaşan, Türk ve İran edebiyatlarında adına pek çok mesnevi de kaleme alınan destan kahramanı, mimar, 200/6, 230/5

Firʿavn: Eski Mısır imparatorlarının genel adı olan firavun kelimesi Hz. Mûsâ devrindeki firavun için kullanıldığından özel isim hâline gelmiştir. Edebiyatımızda adı daha çok Hz. Musa'nın veziri Hâmân ile birlikte geçer, 1/14, 22, 6, 172/8

Firīdūn: Firdevsî'nin *Şehnâme*'sinin kahramanlarından Ferîdûn, 16/3

Furḳān: *bk*. Ḳur'ān, 1/43, 109/6, 146/5

Geyiklü'nüñ Ḥasan: Kim olduğunu tespit edemediğimiz ancak bağlama göre Anadolu sufilerinden olduğu anlaşılan ve künyesine nazaran Geyikli Baba bağlılarından olan kişi. Ahmet Yaşar Ocak aynı beyte istinaden Geyikli Baba'nın asıl adının Hasan olması gerektiği şeklinde bir yorum yapmıştır (1996: 46); fakat beyitten bu manayı çıkarmak çok zordur, 71/6

Ḫalīl: *bk*. İbrāhīm, 245/3

Ḫalīlu'llāh, *bk*. İbrāhīm, 248/3

Ḥallāc-ı Manṣūr: *bk*. Manṣūr, Ḥüseyn, Darağacına giderken de dilinden düşürmediği "Ben Hakk'ım" (Tanrı'yım) anlamındaki "ene'l-Hak" sözüyle tanınan ve bu yönüyle divan ve tekke edebiyatlarının en çok anılan isimlerinden biri olan ünlü sufi Ebü'l-Mugīs el-Hüseyn b. Mansûr el-Beyzâvî (*öl.* 309/922) (Uludağ 1997), 141/8, 324/3

Hāmān: Hz. Musa'nın veziri, 1/14

Ḥamza: Hz. Muhammed'in Uhud Gazası'nda şehit olan amcası Hz. Hamza (*öl.* 3/625), 143/12, 145/5, 157/10, 235/7

Hārūt: Adı Mârût'la birlikte Bakara Suresi 102. ayette geçen, buna göre Allah tarafından yeryüzüne indirilen ve insanlara sihir öğreten iki melekten biri, 239/3, 291/6

Ḥasan: Hz. Peygamber'in torunu, Hz. Ali'nin, eşi tarafından zehirlenerek öldürüldüğü söylenen büyük oğlu Hz. Hasan (*öl.* 49/669), 5/5, 75/4

Ḥavvā: İlk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem ile birlikte yasak meyveyi yedikleri için cennetten kovularak dünyaya indirilen kadın, bütün insanlığın annesi, 141/4, 272/7, 306/6

Ḥicāz: Arap Yarımadası'nda günümüz Suudi Arabistan'ının batısında bir bölge, 234/12

Ḫıżır: *bk*. Ḫıżr, Adı Kur'ân'da geçmemekle birlikte nebi veya veli olduğuna inanılan, Türk kültüründe adı İlyâs ile birlikte anılan, insanların çok güç

zamanlarında yardımına koştuğuna inanılan kişi, 129/6, 142/5, 165/1, 234/16, 276/7, 299/7

Ḫızır, *bk*. Ḫıżır, 1/19

Ḥüseyn: Hz. Peygamber'in torunu, Hz. Ali'nin şehit edilen küçük oğlu Hz. Hüseyin (*öl*. 61/680), 5/5, 75/4

Ḫüseyn: *bk*. Manşūr, 272/9

İbrāhīm, *bk*. Ḫalīl, Üç semavi dinin de büyük peygamber olarak tanıdığı; kâfirlerin öldürmek için ateşe atmalarına rağmen ateşin onu yakmaması, oğlu İsmail'i Hakk'a kurban adaması, Kabe'yi inşa etmesi gibi birçok mucize ve kıssasıyla Türk edebiyatında yer alan peygamber, Hz. İbrahim, 157/6, 195/7, 270/5

İbrāhīm Edhem: İlk İslam sufilerinden olup tac ve taht sahibi iken bunları terk edip tasavvufa yönelmesiyle tanınan Ebû İshâk İbrâhîm b. Edhem b. Mansûr (*öl*. 161/778 [?]) (Öngören 2000), 141/7, 190/4

İdrīs: Adı Kur'ân'da iki yerde anılan, terzi olduğu için terzi esnafının piri olarak kabul edilen peygamber, Hz. İdris, 171/4

İlyās: Adı Kur'ân'da iki yerde geçen peygamber. Türk kültüründe adı Hızır ile birlikte anılan İlyâs'ın karalarda, Hızır'ın ise denizlerde insanların yardımına koştuğuna inanılır, 129/6, 234/16, 276/7, 299/7

ʿİmrān oġlı Mūsī: *bk*. Mūsā, 325/5

İncīl: Hz. İsa'ya indirilen kutsal kitap, 109/6, 146/5

İrem bāġı: Fecr suresinde adı Ahkâf olarak geçen, azgınlıkları dolayısıyla helâk edilen Âd ve Semud kavminin yaşadığı, Yemen ile Umman arasında yer alıp, katlı evleri, muhteşem saraylarıyla meşhur İrem'in ünlü bağları, 45/7

ʿĪsā & **ʿĪsī**: *bk*. Meryem oġlı, Kendisine Allah tarafından İncil indirilen, babasız doğması, ölüleri diriltmesi, çarmıha gerilmesi ve fakat ölmeyip göğün dördüncü katına çekilmesi gibi mucizeleriyle Türk edebiyatında pek çok telmih ve benzetmeye konu olan peygamber, Hz. İsa, 53/7, 141/5, 150/4, 163/5, 171/7, 174/5, 280/8, 286/4, 319/3

ʿĪsī bin Meryem, *bk*. ʿĪsā, 201/5

İskender: Bir rivayete göre Kur'ân'daki Zulkarneyn peygamber olan, İslâmi kültürde ve Türk edebiyatında İslamî bir kisveye de büründürülerek adına müstakil destansı eserler kaleme alınan ünlü fatih Makedonyalı Büyük İskender (*öl*. M.Ö. 323), 171/7

İslām: Hz. Muhammed'in insanlara tebliğ için görevli kılındığı son semavi din, 116/1, 143/6, 184/4, 300/2

İsmāʿīl: Hz. İbrahim'in babası gibi peygamber olan oğlu, Hz. İsmail, 76/7, 157/7